

**FUQAROLIK SUD ISHLARINI YURITISHDA UCHINCHI SHAXSLAR
ISHTIROKINING PROTSESSUAL XUSUSIYATLARI
(QOZOG'ISTON RESPUBLIKASI QONUNCHILIGI ASOSIDA)**

Javlonbek Jo'rayev

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish
instituti katta o'qituvchisi
e-mail: javlon-juraev@mail.ru

Fuqarolik sud ishlarini yuritishda ishtirok etuvchi shaxslar tarkibini to'g'ri belgilash ishni qonuniy va asosli hal qilishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Sud tomonidan qabul qilinadigan qaror ayrim hollarda nafaqat da'vogar va javobgarining, balki boshqa shaxslarning ham huquq va majburiyatlariga ta'sir ko'rsatadi.

Shu bois Qozog'iston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi uchinchi shaxslarning protsessda ishtirok etishiga alohida huquqiy tartib belgilagan.

Mazkur institutning asosiy vazifasi kelgusida yangi nizolarning kelib chiqishini oldini olish, sud qarorining barqarorligini ta'minlash hamda manfaatdor shaxslarning sud orqali himoyalaniish huquqini amalga oshirishdan iborat.

Qozog'iston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi (2015 yil, 31 oktyabr)ning 51-moddasiga muvofiq, nizo predmetiga nisbatan mustaqil talablar bilan arz qiluvchi uchinchi shaxslar ishni sud muhokamasiga tayyorlash tugallangunga qadar bir yoki ikkala tarafga nisbatan da'vo qo'zg'atish yo'li bilan protsessga kirishishlari mumkin.

Qonun bo'yicha ular da'vogarning barcha protsessual huquqlaridan foydalanadilar va barcha majburiyatlarni o'z zimmlariga oladilar. Agar uchinchi

shaxs ishda ishtirok etish yoki birinchi instansiya sudida mustaqil da'vo qo'zg'atish huquqini amalga oshirmagan bo'lsa, sud ishni da'vogar tomonidan qo'yilgan talab bo'yicha ko'rib chiqadi.

Nizo predmetiga nisbatan mustaqil talablar bilan arz qilmaydigan uchinchi shaxslarning huquqiy maqomi esa **Fuqarolik protsessual kodeksining 52-moddasi** bilan tartibga solinadi.

Ushbu moddaga ko'ra, agar ish bo'yicha birinchi instansiya sudi hal qiluv qarori chiqarguniga qadar da'vogar yoki javobgar tarafidagi taraflardan biriga nisbatan ularning huquqlari yoki majburiyatlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa, jarayonga kirishishlari mumkin.

Nizoning predmetiga nisbatan mustaqil talab bilan arz qilmaydigan uchinchi shaxsning ishga kirishishi to'g'risidagi qaror sud tomonidan ishni sud muhokamasiga tayyorlash bosqichida qabul qilinadi, bu haqda ishni sud muhokamasiga tayyorlash to'g'risidagi ajrimda yoki sud majlisida sud majlisi bayonnomasiga kiritiladigan ajrimda ko'rsatiladi.

Bunday shaxslar tomonlarning iltimosi asosida yoki sud tashabbusi bilan protsessga kiritiladi. Ular ishtirok etayotgan tomonning protsessual huquqlaridan foydalanadi, biroq da'vo predmetini o'zgartirish, da'vodan voz kechish, kelishuv bitimi tuzish, qarshi da'vo kiritish yoki sud qarorini majburiy ijro qilishni talab qilish huquqiga ega emas.

Qozog'iston Respublikasi Oliy Sudining “Fuqarolik ishlarini sud muhokamasiga tayyorlash to'g'risida” (2001 yil, 13 dekabr, Qozog'iston Respublikasi Oliy sudi)gi qarorida mazkur normalarni yanada aniqlashtirgan. Unda sudya ishni tayyorlash jarayonida da'vo talablari uchinchi shaxslarning

huquqlariga daxl qilishi mumkinligini aniqlasa, ularni protsessga jalb qilish choralarini ko'rishi shartligi qayd etilgan.

Shu bilan birga, mustaqil talab bilan ishtirok etuvchi uchinchi shaxs sud yoki taraflarning tashabbusi bilan emas, balki faqat o'zining mustaqil da'vosi orqali protsessga kirishi mumkinligi alohida ta'kidlangan.

Qozog'iston sud amaliyotida mazkur institut, ayniqsa, mulk huquqiga oid nizolarda keng qo'llaniladi.

Masalan, **ko'chmas mulkka nisbatan egalik huquqini tan olish haqidagi** ishlar bo'yicha sud ko'pincha bahsli ob'ektga nisbatan huquqi davlat ro'yxatidan o'tkazilgan shaxslarni, ipoteka huquqi egalarini yoki mulkni ijaraga olgan shaxslarni mustaqil talab bildirmaydigan uchinchi shaxs sifatida jalb qiladi. Agar mazkur shaxslar ishda ishtirok ettirilmasa, qabul qilingan sud qarori keyinchalik apellyatsiya instansiyasi tomonidan protsessual qonun buzilganligi sababli bekor qilinishi mumkin.

Amaliyotda yana bir keng tarqalgan holat **meros** bilan bog'liq ishlar hisoblanadi. Masalan, meros tarkibiga kiruvchi uy-joyga nisbatan bir merosxo'r da'vo kiritgan taqdirda, boshqa merosxo'rlarning huquqlari ham mazkur qaror bilan belgilanishi mumkin.

Shu sababli sudlar bunday shaxslarni uchinchi shaxs sifatida jalb etadi. Agar ular protsessga jalb qilinmagan bo'lsa, keyinchalik ushbu shaxslar mustaqil da'vo bilan sudga murojaat qilib, avvalgi qarorning huquqiy oqibatlarini qayta ko'rib chiqishga sabab bo'lishi mumkin.

Shuningdek, **sug'urta munosabatlaridan kelib chiqadigan nizolarda** ham uchinchi shaxslar ishtirokining ahamiyati yuqori.

Masalan, **yo'l-transport hodisasi natijasida yetkazilgan zararni undirish haqidagi** ishlar bo'yicha haydovchiga nisbatan da'vo qo'zg'atilgan bo'lsa, majburiy sug'urta shartnomasi mavjudligida sug'urta kompaniyasi sud qarori natijasida muayyan majburiyatlarga ega bo'lishi mumkin.

Shu sababli sud amaliyotida sug'urta tashkilotlari mustaqil talab bildirmaydigan uchinchi shaxs sifatida ishtirok ettiriladi. Bu esa keyinchalik regress talablari bo'yicha alohida sud ishlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Qozog'iston Respublikasi Oliy Sudi tomonidan shakllantirilgan sud amaliyoti uchinchi shaxslarni ishga jalb qilish masalasi faqat protsess ishtirokchilari sonini ko'paytirish emas, balki sud qarorining qonuniyligi va barqarorligini ta'minlash vositasi ekanligini ko'rsatadi.

Sudlar birinchi navbatda qabul qilinadigan qaror kimning huquq va qonuniy manfaatlariga ta'sir ko'rsatishini aniqlashi, shundan keyingina ishni mazmunan ko'rib chiqishi lozim. Aks holda, ishda ishtirok etmagan shaxsning huquqlariga daxl qiluvchi qaror qabul qilinishi fuqarolik protsessining asosiy prinsiplaridan biri bo'lgan tortishuv va teng huquqlilik prinsiplarini buzadi.

Qozog'iston Respublikasi Oliy Sudining fuqarolik ishlari bo'yicha qabul qilingan huquqiy pozitsiyalarida sudylar ishni tayyorlash bosqichida huquqiy munosabatlarning barcha ishtirokchilarini aniqlashlari shartligi ta'kidlangan.

Agar ish materiallaridan sud qarori boshqa shaxsning huquqlari yoki majburiyatlariga ta'sir qilishi ma'lum bo'lsa, sud bunday shaxsni uchinchi shaxs sifatida jalb qilish masalasini muhokama qilishi lozim. Bu talab bajarilmagan taqdirda, apellyatsiya instansiyasi protsessual huquq normalari jiddiy buzilgan deb hisoblab, qarorni bekor qilishi mumkin.

Amaliyotda bunday holatlar, ayniqsa, ko'chmas mulk bilan bog'liq nizolarda uchraydi. **Masalan**, fuqaro turar joyga nisbatan mulk huquqini tan olish haqida da'vo kiritgan, birinchi instansiya sudi esa mazkur uy garovda ekanligini hisobga olmasdan qaror qabul qilgan.

Bank garov huquqi egasi sifatida ishga jalb etilmaganligi sababli apellyatsiya sudi birinchi instansiya qarori bankning huquqlariga ta'sir qilganini qayd etib, qarorni bekor qilgan va ishni yangidan ko'rish uchun yuborgan. Sud o'z qarorini uchinchi shaxsning ishtirokisiz qabul qilingan qaror qonuniy hisoblanmasligi bilan asoslagan.

Shunga o'xshash holat **korporativ nizolarda** ham uchraydi.

Masalan, mas'uliyati cheklangan jamiyat ishtirokchisining ulushini haqiqiy emas deb topish haqidagi ishda sud faqat da'vogar va javobgar ishtirokida ishni ko'rib chiqqan.

Biroq qaror jamiyatning o'zi hamda boshqa ishtirokchilarning korporativ huquqlariga ham ta'sir qilgan. Apellyatsiya instansiyasi mazkur ishtirokchilar jalb etilmaganligini protsessual qonunchilikning jiddiy buzilishi deb topib, qarorni bekor qilgan. Bu amaliyot uchinchi shaxslarning ishtirokisiz korporativ nizolarni hal qilish mumkin emasligini ko'rsatadi.

Amaliyotda yana bir keng tarqalgan holat **meros** bilan bog'liq ishlar hisoblanadi.

Masalan, meros tarkibiga kiruvchi uy-joyga nisbatan bir merosxo'r da'vo kiritgan taqdirda, boshqa merosxo'rlarning huquqlari ham mazkur qaror bilan belgilanishi mumkin.

Shu sababli sudlar bunday shaxslarni uchinchi shaxs sifatida jalb etadi. Agar ular protsessga jalb qilinmagan bo'lsa, keyinchalik ushbu shaxslar mustaqil da'vo bilan sudga murojaat qilib, avvalgi qarorning huquqiy oqibatlarini qayta ko'rib chiqishga sabab bo'lishi mumkin.

Meros nizolari bo'yicha ham sudlar o'xshash yondashuvni qo'llaydi. Agar da'vogar meros mulkining bir qismiga nisbatan huquqini tan olishni talab qilsa, boshqa merosxo'rlar ushbu qaror natijasida o'z huquqlarini qisman yoki to'liq yo'qotishi mumkin.

Shuning uchun sudlar amaliyotida barcha merosxo'rlar uchinchi shaxs sifatida jalb qilinadi. Aks holda, keyinchalik ularning alohida da'vo bilan murojaat qilishi sud qarorlari o'rtasida qarama-qarshilik kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Qozog'iston Respublikasi sud amaliyotida uchinchi shaxslarni jalb qilish bilan bog'liq yana bir muhim masala – davlat organlarining ishtiroki hisoblanadi.

Masalan, yer uchastkasining chegaralarini belgilash yoki kadastr ma'lumotlarini haqiqiy emas deb topish bilan bog'liq ishlar bo'yicha mahalliy ijro etuvchi organlar hamda kadastr organlari ko'pincha uchinchi shaxs sifatida jalb qilinadi. Chunki sud qarori ularning ma'muriy qarorlari va davlat ro'yxatidan o'tkazish harakatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Huquqni qo'llash amaliyoti tahlili yana bir muhim muammoni ko'rsatadi. Ayrim hollarda sudlar uchinchi shaxsning protsessual maqomini noto'g'ri belgilaydi.

Masalan, mustaqil talab qo'yishi lozim bo'lgan shaxs mustaqil talab bildirmaydigan uchinchi shaxs sifatida jalb qilinadi yoki aksincha. Bu esa keyinchalik ushbu shaxsning da'vo predmetiga nisbatan huquqlarini to'liq amalga

oshirish imkoniyatini cheklaydi. Shu bois sud huquqiy munosabatning mazmunini puxta tahlil qilib, ishtirokchining haqiqiy protsessual maqomini belgilashi lozim.

Ilmiy adabiyotlarda ham mazkur masala yuzasidan turli qarashlar mavjud. Ayrim olimlar uchinchi shaxslar institutini protsessual iqtisod prinsipining muhim elementi sifatida baholasalar, boshqalari uni sud qarorining qonuniyligini ta'minlaydigan mustaqil huquqiy kafolat sifatida e'tirof etadilar. Amalda har ikki yondashuv ham asosli hisoblanadi. Chunki bir tomondan, uchinchi shaxslarning ishtirok etishi kelajakda yangi da'volar sonini kamaytiradi, ikkinchi tomondan esa huquqlari daxl qilinishi mumkin bo'lgan shaxslarga o'z pozitsiyalarini sudda himoya qilish imkonini yaratadi.

Tahlil qilingan qonunchilik va sud amaliyoti asosida xulosa qilish mumkinki, Qozog'iston Respublikasida uchinchi shaxslar instituti fuqarolik protsessining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ushbu institutning samarali qo'llanilishi sud qarorlarining barqarorligi, huquqiy aniqlik hamda odil sudlov prinsiplarining ta'minlanishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sud amaliyoti ayrim hollarda uchinchi shaxslarni jalb qilish yoki ularning protsessual maqomini belgilashda xato qarorlar qabul qilinishini ham ko'rsatmoqda.

Shu sababli sudyalar tomonidan ishni tayyorlash bosqichida barcha manfaatdor shaxslarni aniqlashga alohida e'tibor qaratilishi, Fuqarolik protsessual kodeksi normalarini yagona sud amaliyoti asosida qo'llash hamda Oliy Sudning normativ qarorlarida belgilangan huquqiy pozitsiyalarga qat'iy rioya qilinishi mazkur institutning yanada samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Manfaatdor shaxslarning ishtirokisiz qabul qilingan qarorlar ko'p hollarda yuqori instansiya sudlari tomonidan protsessual huquq normalarining jiddiy buzilishi sifatida baholanib, bekor qilinishiga asos bo'ladi. Bu esa uchinchi shaxslar institutining fuqarolik sud ishlarini yuritishda muhim kafolat vositasi ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Qozog'iston Respublikasi sudlari tomonidan shakllantirilgan huquqni qo'llash amaliyoti shuni ko'rsatadiki, uchinchi shaxslarning o'z vaqtida protsessga jalb qilinishi ishning har tomonlama, to'liq va xolis ko'rib chiqilishini ta'minlaydi.